

Načela art terapije u radu s djecom rane i predškolske dobi

Trtanj, Iris

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:995816>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-23**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ**

IRIS TRTANJ

DIPLOMSKI RAD

**Načela art terapije u radu s djecom rane i
predškolske dobi**

Zagreb, rujan 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE
Zagreb

DIPLOMSKI RAD

KANDIDAT: Iris Trtanj

**TEMA I NASLOV ZAVRŠNOG RADA: Načela art terapije u radu s
djecom rane i predškolske dobi**

MENTOR: prof. dr.sc. Antonija Balić Šimrak

Zagreb, listopad 2018.

SADRŽAJ

SADRŽAJ	I
Sažetak	III
Summary	IV
1. Uvod	1
2. Povijest, definicije i specifičnosti art terapije	2
2.1. Razumijevanje procesa art terapije	3
2.2. Model kontinuirane ekspresije	4
2.3. Model predstavljanja	4
2.4. Model kreativne osi	4
3. Art-terapija u radu s djecom rane i predškolske dobi.....	5
3.1. Načela i smjernice za provođenje aktivnost iz područja art terapije u radu s djecom rane i predškolske dobi	6
3.2. Metode likovnog stvaralaštva.....	6
3.3. Aktivnosti, mediji i sredstva za provođenje aktivnosti art terapije	7
4. Ciljevi likovnog stvaralaštva	8
4.1. Emocionalna inteligencija i likovnost djece	9
5. Simbolika u dječjem crtežu	9
5.1. Boje i obilježja u dječjem crtežu	10
6. Metodologija istraživanja.....	12
6.1. Prva skupina – „Suncokreti“	12
6.2. Ples pisanja.....	14
6.2.1. Ples pisanja – bojica i pastela.....	15
6.2.2. Ples pisanja – tempera	22
6.3. Slikanje emocija	27
6.4. Dječja prava.....	30
6.5. Slika o sebi, odnosi u obitelji i djetetovo mjesto u obitelji	34
7. Zaključak.....	38

Literatura	39
Izjava o samostalnoj izradi rada (potpisana).....	40

Sažetak

Jedna od najobuhvatnijih i najsnažnijih tehnika razvijanja svih dječjih razvojnih područja a koja se istovremeno može provoditi i individualno i grupno u radu s djecom rane i predškolske dobi svakako je tehnika art terapije. U svojoj srži i osnovnim načelima ova tehnika se temelji na slobodi izbora i izričaja djece prateći njihov osobni tempo istovremeno im nudeći gotovo nepregledno područje unutar kojega se mogu individualizirati i proširivati svoje vlastite unutarnje i vanjske granice i izražavati svoj unutarnji svijet na njima nesvjestan način. Ovaj rad prikazuje art terapiju kao sredstvo osvješćivanja emocija i svojeg vlastitog postojanja i mjesta u svijetu, poticanja samoekspresije i relaksacije te kao instrument upoznavanja dječjeg unutarnjeg svijeta i percepcije stvarnosti te nudi primjere aktivnosti art terapije, s naglaskom na aktivnosti koje potiču dječji socio-emocionalni razvoj.

Ključne riječi: art terapija, načela, dječji razvoj, relaksacija

Summary

One of the most comprehensive and powerful techniques of developing all children's development areas, which can be implemented simultaneously and individually and in groups with children of early and pre-school age, is certainly an art therapy technique. At its basic principles, this technique is based on freedom of choice and expression of children by accompanying their personal tempo with an almost indefinite area within which they can individualize and expand their inner and outer boundaries and express their inner world in an unconscious manner. This paper presents art therapy as a means of raising awareness of emotions and of its own existence and place in the world, encouraging self-expression and relaxation, and as a tool for getting acquainted with the inner world of the child and the perception of reality and offering examples of art therapy activities, focusing on activities that stimulate children's socio-emotional development.

Key words: art therapy, principles, child development, relaxation

1. Uvod

Rana i predškolska dob jedinstven je period u kojemu je nužno poticati sva područja dječjeg razvoja. Prema Balić Šimrak (2011), znanstvena istraživanja stalno dokazuju vrijednost bavljenja likovnim aktivnostima u ranoj dobi u kontekstu poboljšavanja više aspekata spoznaje kao što su, između ostaloga, pozitivan utjecaj na razvoj i jačanje koncentracije i pažnje i divergentnog mišljenja te razvoj emocionalne pismenosti. Boje imaju stimulacijski utjecaj te potiču niz reakcija u cijelom organizmu, omogućujući da djelatnost jednog organa utječe na drugi (Burić i sur., 2013). Danas se kao jedan od najvećih i najvažnijih izazova pred djecu, roditelje i odgajatelje postavlja nužnost razvijanja emocionalne inteligencije i emocionalne pismenosti kao temelja socijalnim i kognitivnim sposobnostima i ostalim prosocijalnim vještinama i jačanju pozitivne slike o sebi. Kroz dječji pokret i likovni izričaj moguće je ostvariti dublji uvid u svijest djeteta, njegovu unutarnju percepciju svijeta i poimanje odnosa u i oko njega ali i potaknuti dublje promišljanje djeteta o svojem postojanju i svojoj emocionalnosti i mogućnostima izražavanja i opuštanja. Promatranjem djeteta i njegovog rada moguće je uočiti potencijalno postojanje traume u djeteta, disfunkcionalnih obiteljskih odnosa, djetetove vlastite nesigurnosti, straha ili nekog drugog negativnog osjećaja, kao i procijeniti postoji li u djetetu smiraj, uroda, dobrotu, ljubav i stabilnost u njegovom životu. Pri analizi dječjeg crteža svaki aspekt i detalj mogu otkriti nešto o djetetu, počev od načina korištenja medija, povlačenja pokreta i linija, snage pritiska na papir, korištenja prostora i boja, veličina i odnosa likova na papiru... Naravno da je dodatni pomagajući čimbenik poznavanje djeteta i njegove obitelji no čak i uz kvalitetno poznavanje stručne analize dječjeg likovnog izraza odgajatelj mora imati na umu da on nije dijagnostičar, psiholog niti psihijatar te da na uočavanje potencijalnog problema treba ući u suradnju sa stručnim timom. Na odgajatelju je da redovitim aktivnostima prati i potiče djecu, upozna ih i omogući im slobodu i sigurnost te adekvatno odgovara na njihove potrebe svjestan svojih znanja, sposobnosti i ograničenja. Osnova stvaranju takve okoline u grupi jest organiziranje aktivnosti senzibiliziranja djece s vanjskim podražajima, zvukovima, teksturama, materijalima i njihovim stvaralačkim potencijalima, izbor raznovrsnih likovnih materijala i medija svakodnevno i omogućavanje djeci da se s njima upoznaju u svom ritmu kako bi osvijestila svoje pokrete, tijelo i postojanost u prostoru te osjećaje koji se u njima nalaze.

2. Povijest, definicije i specifičnosti art terapije

Korijeni art terapije sežu u prošlost kada su različite kulture koristile kreativne medije za liječenje, poglavito u šamanskoj kulturi koja je njegovala vjerovanje da se koristeći slike i rituale liječe um, tijelo i duh i čiste od nezdravih i štetnih elemenata u tijelu (Wallingford, 2009, prema Škrbina, 2013). Opća teorija stvaralaštva, objašnjava Barath (1993, prema Škrbina, 2013, str.46), smatra kako bi svaka art terapija trebala biti „multimedijski pristup i proces pomnog vođenja osobe (u individualnom radu ili grupno) kroz poseban iskustveni proces koji će najprije osloboditi od zapreka svakidašnjih iskustava počevši od temeljnih osjetilnih procesa poput vida, sluha i dodira.“ Za Rodrigueza (1999, prema Škrbina, 2013) smisao art terapije jest liječenje i komunikacija posredstvom estetike, odnosno osvještavanje identiteta i korištenje umjetničkog izraza kao instrumenta komunikacije i integracije. Još jedna definicija objašnjava art terapiju kao „oblik psihoterapije koji primjenjuje stvaralački likovni proces kao sredstvo izražavanja i komunikacije“, odnosno integraciju ekspresivnih karakteristika umjetnosti i eksplorativnih karakteristika psihoterapije (Ivanović i sur., 2014, str.192). Dalje isti autori pojašnjavaju kako nije svako likovno izražavanje terapijsko nego da njegov terapijski potencijal ovisi o osobnom (emotivnom i misaonom) doprinosu procesu i mogućnostima izražavanja, sadržavanju i procesuiranju emocija, strukturiranju, pojašnjavanju i komunikaciji misli i kaosa konkretiziranjem kroz likovne materijale, razvoju individualnosti i kreativnosti, otpuštanju stresa i preradom unutarnjih procesa. Navode kako stvaralački likovni procesi u art terapiji podrazumijevaju crtanje, slikanje i modeliranje u najširem značenju riječi, čime se otvara prostor u likovnosti da svaki likovni proces postane i proces art terapije. Informacije i sjećanja naš um pohranjuje i priziva te procesuirava vizualizacijom i jezikom. Metafore su sadržane u slikama a one postaju izazovne do mjere u kojoj im je pacijent spreman to dopustiti te ih pretvara u nosače emocija na siguran način, što omogućava razumijevanje, prihvaćanje i izražavanje emocija. Likovno izražavanje može omogućiti razrješenje konflikata puno prije no verbalno jer se likovnošću dotiču pre-verbalni osjećaji a emotivnu snagu i značenje slikovnog izražavanja i doživljavanja prepoznaju i istraživanja u području neuroznanosti i neuroestetike. Jedan od najpoznatijih psihoanalitičara, dr. Carl Gustav Jung, smatrao je kreativnost najvažnijim ljudskim instinktom koji pomaže očuvanju mentalnog zdravlja i da ovakva vrsta terapije oslobađa u pacijentu njegove latentne kreativne snage koje potom postaju katalizatori promjene. Za njega je umjetnost kontrolirana regresija u službi ega, odnosno odnos dodir svjesnog i nesvjesnog u osobi. Škrbina (2013) navodi kako je moguće promatrati i određivati emocionalne aspekte ličnosti putem crteža odnosno putem projektivnih tehnika indirektno i

neinvazivno ostvariti prijenos osjećaja, iskustava i doživljaja na drugu osobu ili objekt. Ova se teorija temelji na pretpostavci da se ljudi (ne)svjesno slobodnije izražavaju na neposredni način te na uvjerenju da je crtež odraz, percepcija i integracija unutarnje psihološke realnosti i subjektivnih doživljaja osobe koja subjekta likovnog procesa. Dodaje kako se tehnika art terapije bazira na činjenici da u svakoj osobi, neovisno o umjetničkom obrazovanju, postoji sposobnost latentnog vizualiziranja i izražavanja svojeg unutarnjeg stanja i sukoba te da se kroz ovaj vid umjetničkog izražavanja također poboljšava njihova sposobnost verbaliziranja stanja. Jednom konkretizirani i shvaćeni od osobe i terapeuta, lakše će se razriješiti. Važnost i svrhovitost vizualne slike u shvaćanju unutarnjih stanja osobe potvrdio je i dr. Freud u svojim teorijama represije, projekcije, nesvjesnog i simbolizma. Najvažnija značajka art terapije jest njezin multimodalni pristup, to jest raznovrsnost i bogatstvo umjetničkih elemenata, među koje se svrstavaju slikanje, crtanje, modeliranje, pisanje, glazba, scenska improvizacija i upotreba kolaža a koji čine temelj za stvaranje prostora za poticanje i podržavanje individualnosti i samoizražavanja pojedinca ili grupe. Ovakav pristup stvara okružje u kojemu se pojedini oblici umjetnosti međusobno stimuliraju i nadopunjuju, a što sve omogućava primjenjivost art terapije kod djece i kod odraslih svih dobnih skupina te kod osoba bez teškoća kao i kod osoba s različitim teškoćama u razvoju.

2.1. Razumijevanje procesa art terapije

Već u staroj Grčkoj filozofi su shvatili vrijednost ranog učenja o prepoznavanju i osvješćivanju emocija i doživljaja i njihovog izražavanja te su isto prepoznali kao vrlo važan čimbenik funkcioniranja djece i zdravlja njihovog razvoja. Likovna izražajnost alat je za oslobađanje psihičke napetosti i suočavanja i procesuiranja manje pozitivnih emocija (npr. strah, tuga, nemir) obzirom da se emocije kroz taj proces prenose na medij likovnog izražavanja. (Bilić i sur.,2012). Područja apstraktnog razmišljanja i mašte, emocionalnog razvoja, razvoja pozitivne slike o sebi i izražavanja osobnosti, senzorne regulacije i integracije posebno se mogu jačati i razvijati korištenjem tehnika art terapije a rana i predškolska dob idealan su period za to budući da je u toj dobi elastičnost dječjeg mozga najveća. Vrijednost art-terapije očituje se i u područjima razvoja vizualnih i prostornih vještina i u činjenici da likovnost postaje aktivnost koja učenje istovremeno čini zanimljivim i daje mu vizualnu dimenziju (Martin, 2009). Temeljni principi art-terapije, objašnjava Waller (1993/1996, prema Waller, 2006) su važnost stvaranja vizualne predodžbe kao dijela procesa učenja i spoznaje, osvješćavanje osjećaja koji se teško izražavaju riječima, kao katalizator i mjesto „skladištenja“ snažnih emocija, medij komunikacije djeteta i terapeuta i pomoć pri prijenosu emocija .

Postoji nekoliko modela koji pomažu razumjeti i evaluirati načine korištenja različitih elemenata umjetnosti u terapiji (Škrbina, 2013):

2.2. Model kontinuirane ekspresije

Ovaj razvojni model koristi terapeutu kako bi procijenio koji ekspresivni mediji najbolje pomažu pojedincu a reflektira Piagetove (1951.) i Brunerove (1964.) ideje i postavlja četiri razine.

Prva je senzomotorno-kinestetička razina - djelovanje, koja objašnjava istraživačku interakciju između pojedinca i oblika umjetnosti pokretom i motoričkom aktivnošću kao što je npr. šaranje po papiru a senzorno istraživanje obuhvaća uporabu senzornih osjetila (npr. iskustvo oblikovanja gline.)

Druga je perceptivno-afektivna razina – oblik, na kojoj se pojedinac u kreativnu aktivnost uključuje koristeći više različitih elemenata umjetnosti kako bi izrazio svoje emocije i istražio i proširio svoje ideje. Na ovoj razini boje i linije korištene u svrhu ekspresije čine perceptivno iskustvo a korištenje glazbe u svrhu iskazivanja emocija čini afektivno iskustvo.

Treća razina je razina shema, odnosno kognitivno – simbolička razina na kojoj pojedinac rješava neki svoj sukob ili problem ili otkriva smisao određenih situacija koristeći analitičke, logičke i sekvencijske vještine pri uključivanju umjetnosti u proces odnosno uporabi kreativnih medija za rješavanje problema.

Četvrta razina jest kreativna razina koje je integracija prve tri razine i nije nužno da svaki pojedinac dođe do nje – moguće je da se kreativnost iskusi na nekoj drugoj razini.

2.3. Model predstavljanja

Ovaj model bazira se na pretpostavci da se pojedinac kognitivno razvija kroz ekspresiju sebe putem gesta, pokreta, slika i drugih ekspresivnih medija.

2.4. Model kreativne osi

Ovaj model je svojevrsan vodič kroz art i art ekspresivne aktivnosti. On kreativni proces dijeli na sljedeće faze:

Faza 1. Kontakt – U ovom periodu ostvaruje se kontakt između pojedinca i oblika umjetnosti – eksperimentiranje i istraživanje glazbenih instrumenata, taktilno istraživanje različitih kreativnih materijala, istraživanje svojih pokreta i sl.

Faza 2. Organizacija – kako bi napravio prijelaz ka idućoj fazi pojedinac mora organizirati različite elemente kao što su potrebni materijali, organizacija prostora za ples ili scenski izraz i sl. koji mu omogućuju nastavak istraživanja.

Faza 3. Improvizacija – istraživanje materijala i karakteristika medija pomoću metode pokušaja i pogreške.

Faza 4. Središnja tema – nazire se tema i unosi više truda u elemente umjetnosti

Faza 5. Elaboracija – Period prilagođavanja i poboljšavanja umjetničkog rada.

Faza 6. Očuvanje – Ova faza označava završetak iskustva koji se može odviti na više načina (spremanje rada, udaljavanje, prezentiranje rada...)

Ovaj model omogućava praćenje prijelaza pojedinca iz faze u fazu, rješavanje poteškoća u određenoj fazi ili povratak na ranije faze.

3. Art-terapija u radu s djecom rane i predškolske dobi

Glavna uloga odgajatelja jest pripremanje i osiguravanje poticajne okoline kako bi se djeci omogućilo učenje kroz igru, pokret i sva osjetila pri čemu veliku važnost imaju poticaji koji uključuju raznovrsnost materijala i objekata i mogućnost istraživanja i manipuliranja tim materijalima i objektima. Kvalitetno okružje unutar kojega dijete može učiti i sudjelovati na integrativan način stvara temelje za iskustveno učenje a likovne aktivnosti posebno potiču dječju maštu, znatiželju i senzornu percepciju, omogućuju materijalizaciju, razvijanje i izražavanje unutarnjeg svijeta i razvoj kreativnog potencijala. Kako bi odgajatelj mogao biti organizator, motivator i suradnik u dječjem učenju nužno je da posjeduje teorijsko i praktično znanje o umjetnosti i likovnosti i kreativnom procesu, razumijevanje i poznavanje dječjeg razvoja te da je sposoban metodološki adekvatno pripremati likovne aktivnosti. (Novaković, 2015)

Ako su aktivnosti promišljene, teorijski podržane i razvojno primjerene, uzevši pri tomu u obzir i individualne karakteristike djeteta/ djece, gotovo je nemoguće odvojiti samo jedno područje razvoja na koje se određenom aktivnosti ili aktivnostima utjecalo, stoga se aktivnosti provedene u svrhu istraživanja za ovaj diplomski rad neće isključivo dijeliti prema ciljanim razvojnim područjima nego samo okvirno i generalno, obzirom da je umjetničko izražavanje proces više nego rezultat te je samim time i nepredvidiv.

3.1. Načela i smjernice za provođenje aktivnost iz područja art terapije u radu s djecom rane i predškolske dobi

Prva faza korištenja različitih ekspresivnih/kreativnih medija jest faza osvještavanja tijekom koje se pitanje „zašto“ treba izbjegavati i zamijeniti ga otvorenijim pitanjima poput „što“, „kako“, „koliko“, „na koji način“, „kada“ i slično, odnosno pitanja koja zahtijevaju opisivanje a ne analizu. Nadalje, bitno je izbjegavati vrednovati tuđa iskustva neverbalno ili verbalno - komentarima kao što su „neobično je; to nikada nisam čuo“ i sl. kako se ne bi tražilo osvještavanje iskustva. Potrebno je prepustiti pojedincu da sam određuje ritam svog izražavanja, dati mu do znanja da ne postoji ispravno i neispravno te izbjeći objašnjavanje i vlastito viđenje slike. Za sve ovo temeljno je postaviti okolinu koja je fleksibilna i prilagodljiva i koja posjeduje sadržajnu i metodičku dinamičnost u vođenju kreativnog procesa.

Kako bi se primjereno podržavalo vizualno-likovno izražavanje moraju se poštivati dječje razvojne faze nudeći im razumljive zadatke koji podržavaju slobodu njihova izražavanja misli, osjećaja, emocija i simbola a koji su stupanj iznad njihovih mogućnosti u svrhu istovremenog povećanja interesa i izbjegavanja frustracija. Izbjegavanje šablona, individualiziranje pristupa i redovito izlaganje djece raznovrsnim osjetilnim iskustvima pojačat će kod djece sposobnost apstrahiranja, klasificiranja i generaliziranja pojmova i poduprijeti djecu u razvijanju kritičnog i nezavisnog mišljenja, preuzimanju rizika i istraživanju uzročno-posljedičnih veza što sve vodi usvajanju i uočavanju novih alternativa likovnog izražavanja. (Škrbina, 2013)

3.2. Metode likovnog stvaralaštva

Važnost likovno – oblikovnih metoda u području suvremenih art terapija leži u činjenici da se sva iskustva procesima i obrascima vizualnih doživljaja vraćaju u svijest, osnažuju proces reintegracije svjesnih i nesvjesnih procesa u proradi, pamćenju i daljnjoj uporabi iskustva te su jednostavne, razumljive i pristupačne svima neovisno o socijalnim, kulturološkim i drugim razlikama.

Djecu i odrasle se u svijet likovnog stvaralaštva može uvesti na različite načine, prilagođavajući ih njihovoj dobi. Grgurić i Jakubin (1996, prema Škrbina, 2013) navode metode likovnog stvaralaštva kako slijedi:

1. Analitičko promatranje i analiza likovnih problema u realitetu

- Likovno izražavanje potiče se analiziranjem različitih situacija u stvarnosti a potom se potiče njihovo vizualiziranje i likovno prikazivanje na svoj, subjektivan način.

2. Metoda likovnog scenarija

- Odgajatelj, učitelj, roditelj ili terapeut sam kreira likovni scenarij, odnosno određenu problemsku situaciju, koja sadrži neki od ekspresivnih elemenata kao što su glazba, riječ, slika ili pokret te motivira dijete na pridruživanje aktivnosti.

3. Metoda razgovora

- Odnosi se na ostvarivanje dijaloga između odraslog i djeteta ili između djeteta i djeteta a od iznimne je važnosti uspostavljanje međusobne prisnosti.

4. Metoda demonstracije

- Odnosi se na pokazivanje i demonstriranje svega doživljenog percepcijom putem likovnog izražavanja.

5. Metoda rada s tekstom

- Uključuje čitanje teksta koje se potom izražava likovnim putem.

6. Metoda usmenog izlaganja

- Odnosi se na aktivnosti pripovijedanja, razlaganja likovne strukture, tumačenje likovnih problema...

7. Metoda građenja likovnim elementima

- Konstruiranje likovnih elemenata u različitim pravcima

8. Metoda kombiniranja

- Kombinira različite likovne elemente

9. Metoda variranja

- Pronalaženje novih načina slaganja likovnog elementa ili motiva

10. Metoda razlaganja

- Gotove strukture se razlažu te ih se komponira i dodaje u nove likovne vrijednosti.

3.3. Aktivnosti, mediji i sredstva za provođenje aktivnosti art terapije

Poticanje i razvijanje likovno-vizualnog izraza može se provoditi na više načina. Prema Škrbin (2013), može se provoditi kroz sljedeće tehnike:

1. Crtanje – šaranje nije crtanje jer ne posjeduje proces organiziranja linija i točaka na mediju. Površine za crtanje mogu biti ravne kao što su papir i platno i površine prirodnih predmeta poput drveta, pijeska, betona... Sredstva ove tehnike su raznolika – od prstiju,

krede, pastele, olovke do tuša i ugljena, dakle bilo koja sredstva kojima se postiže različitost otiska i „kretanja“ po površini.

2. Slikanje – površine za slikanje iste su kao i za crtanje te se mogu dodati još i površine poput ljudskog tijela ili lica, odjeće... Od sredstva također možemo dodati još neka, poput kistova, kreda pa i elektronskih naprava. Da bismo neki proces mogli nazvati slikanjem nužno je prisustvo faktora organizacije obojenih površina u perceptivnu cjelinu unutar koje se mogu uočiti određeni likovi.
3. Kolaž – ova tehnika daje zanemarenim predmetima iz okoline (alati, stari nakit, odjeća, biljke, voće i povrće, kartonske i PVC ambalaže...) novo značenje i kreira efekt iznenađenja. Kolaž je manje zahtjevan te ostvaruje taktilnu i smisleno-spoznajnu razinu procesa te se kao takav često uključuje u rad s osobama s tjelesnim i/ili intelektualnim i emocionalnim poteškoćama.
4. Kiparenje – proces stvaranja trodimenzionalnog predmeta rukama ostvaruje direktni taktilni podražaj čiji rezultat ima drugačije psihološke učinke od ostalih tehnika, a materijali za ovu tehniku moraju biti mase različitih stupnjeva mekoće koji su podložni oblikovanju prstima, dlanom ili čvrstim predmetima. Ti materijali uključuju vosak, kamen, drvo, tijesto, mokri papir ili pijesak, gips...
5. Animacija – integracija likovno-oblikovnih procesa i stvaralačkih procesa iz područja dramskog i psihodramskog izražaja pruža podršku transformaciji osobnosti a najjače sredstvo tog procesa jest maska. Osim nje, u ovu tehniku svrstavamo i siluete, kostime, scenografije, koji su sve poticaji koji oslobađaju maštu i slobodno izražavanje.
6. Glazba – premda najčešće samo dodatni, pozadinski medij, glazba ima iznimno značajan utjecaj na ljudski mozak. Prema istraživanju sveučilišta iz 2003. godine, glazbenici imaju puno razvijenije pamćenje, auditivne sposobnosti, vizualno – prostorne vještine i kognitivnu fleksibilnost.

4. Ciljevi likovnog stvaralaštva

Dostupnost raznovrsnim likovnim materijalima, sigurna i poticajna okolina te osigurana sloboda izražavanja stvaraju temelje za kreiranje strukturiranog komunikacijskog prostora za suradnju, igru i eksperimentiranje s emocijama a istodobno pomažu dijete osposobiti i opremiti vještinama stvaranja i oblikovanja novoga, potaknuti razvoj fine motorike prstiju, dodira, grafomotorne i okulomotorne koordinacije te smanjenju emocionalne napetosti, jačanju slike o sebi i koncentracije, razvijanju samostalnosti i osnaživanju verbalnog aspekta razvoja. Integracija više oblika izražavanja potiče dječji perceptivni, senzorni i motorički razvoj unutar

kojih razvojnih područja se spoznaju osnovne funkcije, jačaju vizualna i auditivna percepcija i memorija, stvaraju asocijativne veze, razvija prostorna orijentacija i jača koncentracija (Škrbina, 2013).

4.1. Emocionalna inteligencija i likovnost djece

Najvažnija komponenta formiranja dječje ličnosti je, prema Škrbina (2013), njegov emocionalni razvoj. Bilić i sur. (2012) emocionalnu inteligenciju definiraju kao „posebne skupine sposobnosti kojima djeca uče izraziti i vrednovati emocije, razumjeti njihove izvore i posljedice te ih regulirati“ a taj proces razvoja temeljnih emocionalnih kompetencija i emocionalne pismenosti djece svrstava se pod termin emocionalnog učenja. Dječji likovni izričaj i radovi nastali likovnim procesom posjeduju mnogo elemenata svjesnog i nesvjesnog značenja, čime se dobiva mogućnost uvida u osjećajna stanja djeteta i omogućava djeci komunikaciju i izražavanje stanja, misli i emocija koje ne znaju izraziti riječima.

Likovno izražavanje potiče pozitivne emocije, povećanje kvalitete društvenih odnosa i druge osobne kompetencije, stvara siguran prostor i mogućnost izražavanja problema koje trenutno proživljavaju i oslikavaju djetetovo unutarnje, psihičko stanje i percepciju svijeta koji ga okružuje, odnose njegove svijesti i stvarnosti i potencijalne elemente koji sputavaju razvoj realne slike svijeta i određena odstupanja od očekivanog likovnog izražavanja (Mataja, 2015).

Jezične i verbalne sposobnosti snažno su povezane s emocionalnim razumijevanjem, obzirom da djeca percipiraju i interpretiraju događaje i svijet koristeći jezik kao komunikacijski alat i kao medij oblikovanja svojih misli a jedna od vrsta mjerenja socijalne i emocionalne adaptacije jest i kreativnost. (J. Pope i sur., 2012)

5. Simbolika u dječjem crtežu

Istraživanje Thomasa i sur. (1989, prema Škrbina, 2013) zaključila su da djeca likove koje percipiraju kao zle crtaju znatno manje a likove percipirane kao dobre crtaju većima. Veliki broj autora suglasno je u teoriji da veličina crteža ljudske figure može dati uvid u percepciju samopoštovanja osobe koja je crtež nacrtala te se tako crtež manji od očekivanoga za dob može povezati s niskim samopoštovanjem, anksioznošću, depresijom i osjećajem inferiornosti no uvećane dimenzije ljudske figure isto tako mogu ukazivati na postojanje kompenzacijskih mehanizama odnosno kompenziranje osjećaja nedostatnosti veličinom figure. Obrazloženja koja su Fox i Thomas (1990, prema Škrbina, 2013) ponudili postavljaju mogućnost postojanja obrambenog mehanizma kojim djeca smanjuju prijatnje ili povećavaju psihološku distancu

između crtača i prijetećeg lika a drugo je objašnjenje puko slijeđenje likovnih normi prema kojima se pozitivni likovi trebaju crtati većima. No, ako se ne prati proces stvaranja crteža, vrlo je teško, ako ne i nemoguće, procijeniti radi li se o izražavanju nadanja ili izbjegavanju prijetnji.

5.1. Boje i obilježja u dječjem crtežu

Početak korištenja boja za djecu predstavlja istraživanje a ne poveznicu sa stvarnim obilježjima predmeta koje crtaju te se oko četvrte godine života pojavljuje interes za intenzitet boja. Mnogo je istraživanja provedeno kako bi se istražile poveznice između dječjim emocija i različitih boja. Cimbalo i sur. (1978, prema Škrbina, 2013) uočavaju da djeca prizore koje svrstaju kao sretne slikaju žutom, narančastom, plavom i zelenom bojom a suprotno tomu tužne prikazuju smeđim, crvenim i crnim nijansama. Drugo istraživanje donijelo je zaključak kako uobičajenost i učestalost korištenja boja otkriva mnogo o djetetovom karakteru i emocijama te će na crtežu iskrenog i spontanog djeteta prevladavati tople boje a hladne boje – zelena, smeđa, plava – dominirat će crtežom kontroliranog i racionalnog djeteta potiskivanih osjećaja i pobuda. Kondić i Dulčić (2009) navode kako se plava boja koristi najčešće i kako ostavlja naj snažniji dojam a istovremeno podsjeća na apsolutni mir, ravnotežu i vječnost, dok se simbolika plave boje u dječjem crtežu tumači kao izraz potrebe za druženjem. Crvena je druga po pojavnosti i simbolizira borbenost, snagu, strast i samosvijest no ako se u dječjem crtežu uoči pretjerana uporaba crvene boje može se tumačiti i kao znak, manifestacija prikrivene agresivnosti i uznemirenosti. Crvenu po pojavnosti slijedi zelena boja. Ona je smirujuća i simbolizira nadu, optimizam i život ali u dječjem crtežu tumači se kao znak potiskivanja i skrivanja emocija. Žuta boja implicira aktivnost, živahnost, poduzetnost i trajanje no također i opasnost, ljubomoru i nesigurnost. Crna boja povezuje se s tugom, starošću, smrću, depresije i beživotnosti no s druge strane povezuje se i s ozbiljnosti, dostojanstvenosti i elegancije. U dječjem crtežu crna boja izraz je straha koji prigušuje ostale emocije. Manjak emocionalnog interesa i usamljenost i agresivnost mogu se tumačiti odsutstvom boja na slici – djeca koja crtaju nebojane crteže kada su u krizi vjerojatno će koristiti boju na crtežu. Dominacija smeđe boje može implicirati postojanost pretjeranih higijenskih zahtjeva.

Analizirajući korištenje prostora crtanja može se zaključiti da je dijete uravnoteženo ako koristi prostor razmjerno. Kritičnost i discipliniranost očituju se u učestalom popravljaju crteža a sjenčanje može biti manifestacija anksioznosti. Ako dijete crta preko ruba papira pretpostavka je da je bezobzirno prema željama, potrebama i pravilima te da je također infantilno, usamljeno i neveselo. Potreba za samopotvrđivanjem i prevelikom ovisnošću o drugima očituje se u ispunjavanju cijelog prostora.

Tri crteža koja daju kvalitetan uvid u samopercepciju i stavove djeteta i intelektualno funkcioniranje djeteta su crteži kuće, drveta i čovjeka. Po crtežu kuće mogu se procijeniti odnosi unutar obitelji i života u kući, crtež drveta psiholozi smatraju predstavnikom dječjeg psihološkog razvoja i osjećaja prema okolini i evaluiraju ga sukladno pojavnosti ili nepostojanju određenih obilježja, detalja, proporcije i perspektive i po potrebi prema korištenju boja a crtež čovjeka preslikava djetetov intelektualni rast i potencijal te emocionalne odnose. Machover (1957, prema Škrbina, 2013) prednost daje specifičnim simboličnim značenjima dijelova ljudskog tijela i detalja. Ona smatra da su crteži projekcija konflikata, obrambenih mehanizama i neuroza osoba koje su crteže stvorile te se veća važnost i pouzdanost može pronaći u elementima strukturalnih svojstava kao što su veličine, linije, sjenčanja i kompozicije u crtežu ljudskog lika. Ako se neki elementi očekivani za tu dob uopće ne pojavljuju na crtežu moguće je da se radi o razvojnim ili emocionalnim poteškoćama, brigama ili ograničenim mentalnim sposobnostima (Skybo i sur, 2007, prema Škrbina, 2013). Buck (1948, prema Škrbina, 2013) je ovaj test proširio dodajući 60 pitanja kojima se ispitivač može poslužiti u komunikaciji s djetetom kako bi dobio dublji uvid u djetetovo stanje i razmišljanje a svako pitanje se odnosi na određeni crtež (npr. „Je li ovo sretna kuća?“, „Što se događa u kući?“, „Posjećuju li ljudi ovu kuću?“ „Tko zalijeva ovo drvo?“, „Je li ga netko pokušao presjeći?“ „Koliko je staro drvo?“, „Koliko je stara ova osoba?“, „Što voli i ne voli raditi?“ „Je li joj netko pokušao nauditi?“ „Što najviše želi?“, „Je li uznemirena?“

Autorica Koppitz (1984, prema Škrbina, 2013) spontani dječji crtež shvaća kao komunikaciju i prikaz djetetovog samopouzdanja i potencijalno postojanje anksioznih osjećaja ili sukoba te je identificirala tri koraka za analizu crteža ljudske figure a koja se moraju analizirati zasebno i onda integrirati u cjelokupnu sliku o djetetu.

1. Promatranje ponašanja djeteta tijekom crtanja;
2. Globalni dojam o crtežu ljudske figure i
3. Procjena sadržaja crteža ljudske figure s aspekta emocionalnih indikatora.

Od velike je važnosti individualni pristup analizi crteža odnosno da se ne simboli crteža ne uzimaju iz konteksta te da se u obzir uzmu osnovne informacije o djetetu kao što su dob, spol, obiteljska situacija, kulturno porijeklo. Za pretpostaviti je da će dijete početi crtati od glave i obilježja glave no ako krene od ruku ili nogu postoji pretpostavka odnosno mogućnost da su agresivna u komunikaciji ili da imaju teškoća u komunikaciji i međuljudskim odnosima. No analizu svakako ne treba zaključiti kao takvu nego uzeti u obzir i djetetov iskaz o nacrtanom.

Neka od pitanja kojima se može započeti razgovor po završetku crteža su „Je li osoba koju si nacrtao netko koga poznaješ?“, „Koliko godina ima osoba na crtežu?“ „Što osoba radi/o čemu razmišlja/kako se osjeća?“ Također se promatranjem djeteta tijekom procesa crtanja može utvrditi stupanj samokontrole, motivacije, perfekcionizma ili impulzivnosti. Primjerice, ako dijete iskazuje poteškoće pri završavanju crteža može se zaključiti da se radi o anksioznosti u djetetu. Više autora navodi kako će male figure i figure sjenčanih pojedinih dijelova tijela najčešće biti nacrtane od nesigurne i zabrinute djece. Naime, sjenčanje odjeće povezuje se sa sukobima u odnosu na vlastito tijelo, narušenom slikom tijela ili strahom od izlaganja tijela. Ruke veće od proporcija ukazuju na neki oblik agresije, kratke ruke ukazuju na povučenost djeteta, izostanak nogu na tjeskobu a izostanak ruku na nesigurnost.

6. Metodologija istraživanja

Istraživanje se provodilo u tri mješovite skupine i djeca polaznici programa CAP (program primarne prevencije zlostavljanja). Planirajući aktivnosti u obzir se uzimala dob djece (3-6 godina) i informacije dobivene iz razgovora s matičnim odgajateljicama a koje su uključivale detalje o dinamici skupine, razvojnim područjima na kojima se treba pojačano raditi i individualne karakteristike. U sve tri skupine odgajateljice su kao najkritičnije područje izdvojile emocionalnu inteligenciju i pismenost na grupnoj i individualnoj razini, učestale konflikte i nesigurnost i sramežljivost pojedine djece te tugu pri rastanku s roditeljima ujutro. Sve navedeno i činjenica da djecu ne poznajem dobro jer im nisam matični odgajatelj bile su smjernice za planiranje aktivnosti. To je značilo da aktivnosti trebaju biti jednostavne i istovremeno nuditi slobodu unutar aktivnosti i širok spektar mogućnosti produbljivanja prema potrebi i intuiciji djece. U „čitanju“ dječjih radova i simbolike na njima pomogla mi je odgajateljica Marijanka Boštjančić iz Dječjeg vrtića Trešnjevka, koja je također polazila tečaj art terapije u Beču.

6.1. Prva skupina – „Suncokreti“

Ova skupina brojna je (29 upisane djece, oko 25 dolazeće svaki dan) i među njima je, između ostaloga, nekolicina djece koja odrastaju u jednoroditeljskoj obitelji, odnosno s majkom, dječak koji je doselio iz druge države i ima velikih poteškoća s komunikacijom na hrvatskom jeziku te nekolicina djece koja proživljavaju regresiju/promjene u strukturi obitelji kao što su prinova u obitelji, promjena mjesta stanovanja/vrtića i razvod roditelja koji još uvijek traje.

Za prvu aktivnost mentorica Marijanka odabrala je ekspresivnu tehniku slikanja plavom bojom na okruglom stolu uz smirujuću glazbu. To jutro u grupi je vladao nemir i djeca su učestalo ulazila u konflikte i svađe te smo ponudile aktivnost koja je zahtijevala smirenost i kontrolu pokreta dok je istovremeno omogućavala slobodu kretnji, odabira ritma i tempa slikanja i prepuštanje smirujućem ugođaju klasičnih skladbi (Mozart: „Piano Sonata No.8 in A Minor“, Ludovico Einaudi: „Berlin Song“, J. S. Bach. :“Air on the G String“). Plava boja, prema istraživanjima, ima smirujući učinak te smo ju zbog toga odabrale. Prvo su aktivnosti pristupila djeca koja uvijek s interesom prihvaćaju nove aktivnosti. Upute nismo davale osim u situaciji kada su se dvije djevojčice gurale kroz drugu djecu i ometale njihov rad, u potpunosti ignorirajući poticaje i aktivnost a fokusirajući se na utrkivanje oko stola. Djeca su vrlo brzo samostalno krenula hodati u istom smjeru u krug oko stola, povremeno mijenjajući kist u želji za debljim ili tanjim. Aktivnosti nam se pridružila djevojčica N. iz druge skupine koja je u jednom trenutku prolila plavu boju po papiru te je počela plakati i govoriti „Teta, ja sad idem“, na što joj je odgajateljica odgovorila: „Pa baš nam je lokva trebala! Evo vune, idemo tapkati!“. Nakon toga se na licu djevojčice pojavio osmijeh i nastavila je oslikavati papir vunom. Ovaj primjer situacijskog pristupa i odgovora na dječje potrebe i emocije kroz likovnost prikazuje kako se u kreativnom procesu mogu dogoditi momenti i situacije koje će u djetetu pobuditi neke emocije, ponekad negativne, koje će biti formulacija nekih njegovih strahova ili nesigurnosti u drugim aspektima života a na koje odgajatelj može odgovoriti na način da usmjeri dijete ka pozitivnom rješenju problema i naglasi njegove pozitivne i snažne strane umjesto da u djetetu ojača osjećaj krivnje ili neke druge negativne emocije.

Slika 1 Tuga pri rastanku od roditelja - "Što se nalazi u mom srcu?" Djevojčica L. (5,5 god)

Tijekom jutarnjeg dežurstva u dvoranu je došla djevojčica L. (5,5 god) koja jako teško emocionalno podnosi rastanke od majke i oca. L. se trudi „biti hrabra i snažna“, nastoji zaustaviti suze i uvijek stoji blizu odgajateljice u pokušaju dobivanja njezine pozornosti i utjehe. Razgovara jasno i smisleno unatoč tomu što se trudi zadržati suze. Ponudila sam joj papir i bojice, pastele i flomastere i pitala želi li nacrtati crtež da pokaže koliko voli mamu? Odgovorila je potvrdno te smo nacrtale srce i razgovarale o bojama. Rekla sam joj da može pobojati srce kojom god bojom ili bojama želi i da u njega stavi sve što se nalazi u njezinom srcu sada.

Tijekom slikanja bila je koncentrirana i smirena. Nakon nekog vremena sam procijenila da se mogu uključiti pitanjima otvorenog tipa, izražavajući interes za boje u njezinom srcu. Zelena boja je „trava – jako me veseli“, žuta je označavala „sunce kad šećem s mamom“, crvena je „tu jer mi je lijepa za srce“, sivu „ne zna“ a ljubičasta je njezin psić. Na spomen psića (igračka) ponovno se rasplakala jer su ga zaboravili kod kuće. To sam iskoristila kao poticaj za razgovor o obitelji, tko sve živi s njom, živi li u kući ili stanu... Zaključile smo da bi „baš mogla nacrtati obitelj“ i tijekom crtanja je ponovno postala sretnija. (Crtež obitelji nemam jer ga je željela odmah spremati u ruksak da ga ne zaboravi dati mami). Slikanje unutrašnjosti svoga srca i crtanje obitelji prije svega djetetu pruža zanimaciju i skreće mu pozornost s osjećaja koji su ga preplavili, to mu je poznata i sigurna zona i dopušta mu da se za stvari koje ga trenutno čine tužnim prisjeti u veselom i pozitivnom kontekstu i premjesti svoj fokus s negativne emocije na sretnu. U ovoj situaciji nije bilo potrebno dodatno produbljivati kontekst crteža razgovorom jer se djevojčica vrlo brzo opustila, smirila i otišla igrati no ponekad to nije slučaj. Te se situacije ne mogu predvidjeti i zahtijevaju kompetencije odgajatelja koje mu omogućavaju da na primjeren način komunicira s uznemirenim djetetom, bez pritiska, inzistiranja ili navođenja na odgovore a prije svega uz mnogo strpljenja.

6.2. Ples pisanja

Metodologija koja uključuje svu djecu rane i predškolske dobi a koja ima za svrhu djecu učiti pisati koristeći njihove emocije i prirodne pokrete u njihovom vlastitom „ritmu“ naziva se Plesom pisanja. Ova metodologija počiva na shvaćanju primarne važnosti koju stvaranje pokreta iz vlastitih emocija ima na djecu. Naime, temelj stvaranja dobrog oblika jest postignuta glatkoća i gracioznost pokreta te samopouzdanje pri izvođenju tih pokreta. Slova se prvo trebaju doživjeti i osjetiti cijelim tijelom, u zraku i u vlastitoj okolini i tek nakon toga premjestiti pokrete na papir i izvoditi „pisano crtanje“. Ključne smjernice ove metodologije su usmjerenost na dijete i sloboda kreiranja oblika, u kojoj se ništa ne nameće niti se djecu

prisiljava na nešto te nepostojanje pogrešnog i pravilnog pokreta. Tako izvedeni oblici i pokreti uz glazbu, glasove i zvukove stvaraju temelje pamćenju i shvaćanju formacije slova. Glazbe, pjesmice, rime i igre integrirani su elementi plesa pisanja koji osnovne pokrete automatiziraju i formiraju na djeci najbliži način učenja – kroz igru, što sve omogućava pohranu u motoričkim centrima mozga.

Pokreti se u prostoru mogu izvoditi na više načina, hodajući, stojeći, sjedeći i ležeći na tlu. Za početak je potrebno pokrete inicirati i omogućiti djeci da ih uoče, promatraju, imitiraju i istražuju uz glazbu. Može se početi od osnovnih pokreta kao što su pognuto hodanje, okretanje ruku ili zglobova te je uputno pokretima pripojiti vlastite zvukove, glasove ili riječi uz ponavljanje više puta. Ovakva vrsta kretanja cijelim tijelom temelj je aktivnosti škrabanja ili pokreta pisanja na ploči, papiru ili nekoj drugoj podlozi za pisanje te je u tim situacijama za očekivati ako se pokreti s papira preliju u pokrete po zraku, stanje ili hodanje,

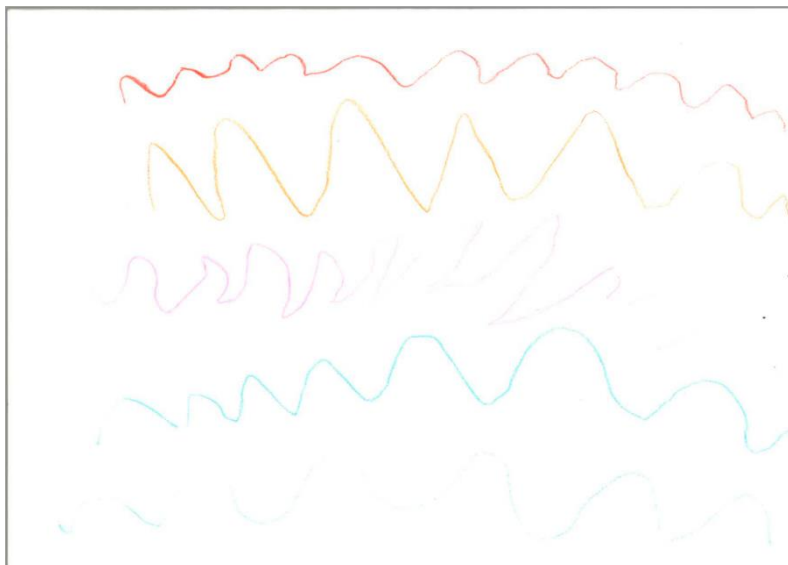
Škrabanjem se naziva rad na podlozi za pisanje, a uključuje škrabanje, vijuganje, šaranje, kruženje, istraživanje i eksperimentiranje. Tu se uvodi pojam „ples prstiju“ koji se odnosi na škrabanje prstima, ravno po površini stola ili po ploči, ili na svojem tijelu pa potom na nečijim leđima. Ako, primjerice, dijete „otpleše“ ples prstima preko škrabotina napisanih kredom omogućuje se prepoznavanje i ponavljanje odašiljanjem signala u mozak kroz intuitivni osjet vršcima prstiju. Brzina i veličina pokreta te oblost/uglatost i snaga pritiska na površinu biraju se prema vlastitim željama i intuiciji. Neizostavno je da se ponavljanjem koordinacije oko-ruka, odnosno opažanjem događanja na papiru i prenošenjem tog događanja s papira u pokret te upijanjem popratnih auditivnih podražaja stvori djetetov vlastiti ritam kojim će spoznavati zakonitosti pokreta i formacije slova. Oslobođanje ili zadržavanje emocija te manjak ili prisustvo samopouzdanja očituje se u smirenosti, impulzivnosti, nehotičnosti, promišljenosti ili strukturiranosti pokreta i poteza a omogućivanje različitosti varijacija izražavanja osnovnim pokretima potiče kreativnosti, socijalne i motoričke vještine i razvija kognitivni aspekt ličnosti.

Ova aktivnost škrabanja, ako uključuje korištenje obje ruke, stimuliraju i potiču obje moždane hemisfere a obzirom na to da se u hemisferama nalaze centri različitih funkcija koje koristimo cijeloga života poželjno je da se u predškolskoj dobi posveti dodatna pozornost i prilike za slobodnim kretanjem (Oussoren, 2005)

6.2.1. Ples pisanja – bojica i pastela

Jedna od tehnika s kojom se većina djece rijetko susreće jest tehnika koja spada pod intuitivno tehnike i relaksacijske tehnike, odnosno tehnika slikanja uz skladbu i bez konkretnih uputa –

ples slikanja. Ovom tehnikom se djetetu omogućava slobodan izričaj, bez inhibicija i očekivanja te su jedine upute da duboko dišu i kreću se olovkom/bojicom/pastelom/temperom po papiru onako kako osjećaju glazbu u sebi. Opuštanje na ovaj način dijete povezuje s njegovim unutrašnjim zbivanjima, mislima i stanjima i potiče spontano izražavanje. Aktivnost smo započeli vježbama disanja i smirivanja tijela. U pozadini su tiho svirale skladbe nježnog i smirujućeg tempa (instrumental skladbe „River Flows In You“ skladatelja i pijanista Yirume i Beethovenova „Moonlight Sonata“) te za kraj skladba veselog tempa (Vivaldijevo „Proljeće“). Željela sam omogućiti djeci opuštanje uz različita tempa no i promatrati hoće li se njihovo slikanje u nekom aspektu razlikovati ili promijeniti promjenom tempa. Bilo je potrebno nekoliko minuta da se djeca opuste i umire. Dogovorili smo se da mogu slikati zatvorenih očiju / s povezom preko očiju ili bez očiju, prema želji i osjećaju – nisam željela nametati nepoznatu situaciju i stvarati pritisak i nelagodu nego ponuditi izbor i dozvoliti im da sami biraju svoje granice sigurne zone - no većinom su izrazili želju da slikaju zatvorenih očiju. Potom sam im ponudila olovke, bojice i pastele te ih vodila kratkim i uputama da zamišljaju što im glazba govori, što se događa u pjesmi i da otvore oči kada/ako požele zamijeniti boju i da „ispričaju“ glazbu. Kada su završila, pustila sam im postepeno veselije skladbe i usmjerila da se kreću kao glazba kako bi izbacili napetost ako ju je netko osjećao, dozvolili tijelu opušteno, intuitivno kretanje i zaključili aktivnost. U razgovor o naslikanom djecu sam pozvala pitanjem želi li mi netko pokazati svoj rad te sam, kada bi dijete došlo bliže, navodila dijete da samo ispriča o svojoj slici onoliko koliko želi.

Slika 2 Ples slikanja –djevojčica L. (5,5 god)

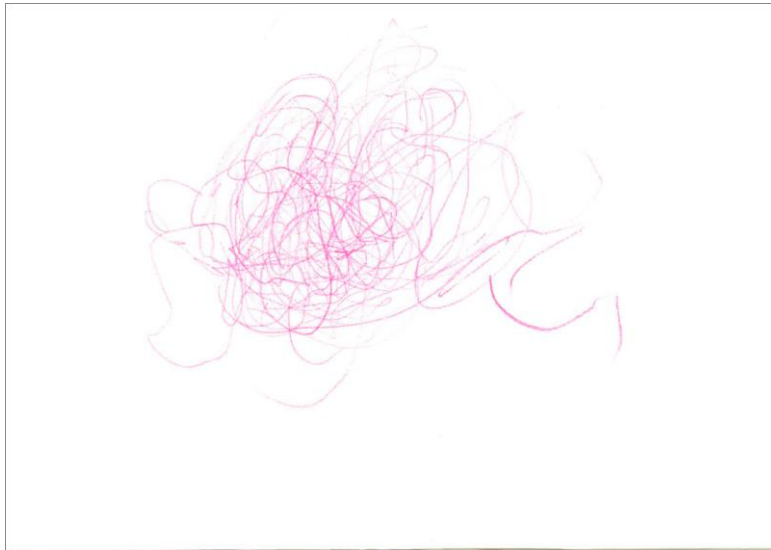
L. je ispričala kako na njezinoj slici „more pleše“. Upitala sam ju gdje se sve nalazi more na slici, na što mi je rekla da je „samo plavo ovo more“, crvena je „braco u svom bazenu“, narančasta znači „ja u svom bazenu plivam. Osjećaš se jako udobno i toplo i ima dupina u moru i ronila sam i braco, mama i tata i psić su sa mnom“. Pozitivni opisi i opušten stav djevojčice pri opisivanju rada daje naznačiti da je slika spontana projekcija dominantno pozitivno konotiranih sadržaja njezinih iskustava. S obzirom na to da djevojčici kroz dan često u misli dođu roditelji i braco te se malo rastuži ova tehnika joj je ponovno pomogla prebroditi tugu i usmjeriti ju na smirujuće i uveseljavajuće prizore i sjećanja.

Slika 3 Ples slikanja – djevojčica B. (5 god)

Na ovoj slici se uočavaju ružičasta i svijetlo zelena boja. Djevojčica je imala zatvorene oči samo dio vremena – napeti stav tijela ukazivao je na njezinu nelagodu pri otvaranju i potencijalnoj „ranjivosti“ koja se može osjetiti u situaciji kada dijete ne vidi i nema kontrolu nad situacijom i okolinom. Tijekom mirnijih skladbi koristila je zelenu boju, koju je slabije otiskivala na papir a tijekom bržeg i veselijeg tempa koristila je ružičastu boju. Uočila sam brže kretanje tijekom slikanja, prekidanje linija i njihovu nepovezanost na papiru te češću isprepletenost linija i veću površinu koju je ta boja ispunila naizgled bez nekakvih granica i reda. B. nije željela razgovarati o naslikanom; i u drugim aktivnostima teško izražava svoje emocije i nije uvijek svjesna tuđih emocija, učestalo ulazi u konflikte s drugom djecom, posebno s djevojčicama i naglog je temperamenta, iskazuje teškoće u poštivanju dogovora i pravila i teško podnosi gubitak u igri. Nepovezanost linija može biti interpretacija i formulacija

nepostojanja jasnih granica u svakodnevnom životu i nesigurnost u svoje odluke, odnosno konflikt između nagona i društveno prihvatljivih i očekivanih ponašanja.

Slika 4 Ples slikanja – djevojčica I. (5,5 god)

I. je također koristila zelenu bojicu prilikom mirnijih skladbi i ružičastu pri slušanju veseljih skladbi. Na njezinoj se slici zelena jedva uočava. Pozorno je slušala glazbu i u potpunosti slijedila ritam i tempo i brižljivo povlačila linije po papiru. Djevojčica je po prirodi emotivna i topla, vrlo dobro prepoznaje i identificira svoje i tuđe osjećaje i obazriva je prema prijateljima a strukturiranost i kompozicija njezinog crteža su odraz njezina smirena, odmjerena i sretna karaktera. Sliku je opisala izrazom „leptiri lete na suncu“, iz čega se može zaključiti da se djevojčica u tom trenutku, taj dan osjeća dobro i da u njoj prevladavaju pozitivne emocije.

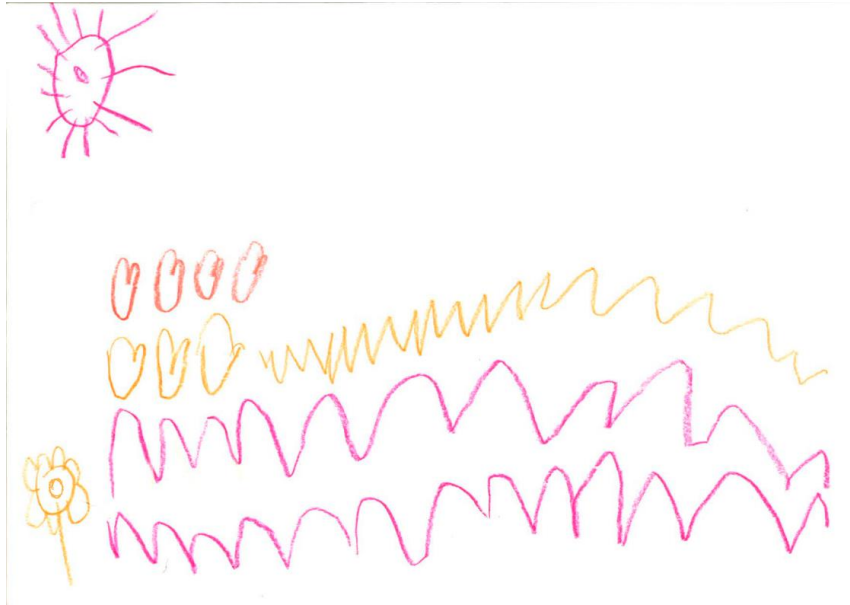
Slika 5 Ples slikanja - dječak D. (5,5 god)

Dječak D. je vrlo odmjeren, promišljen i analitičan dječak koji u svakoj situaciji iskazuje potrebu da ima kontrolu i da predvidi što se može dogoditi sljedeće te također ima izraženu potrebu zadovoljiti percipirane zahtjeve okoline i izvršavati zadatke na svoj način i kada on to želi. Teško odgađa svoje želje i potrebe i svaka situacija koja ne ide prema njegovom planu zahtijeva dogovaranje, pregovaranje, kompromis i poštivanje dogovorenog. Njegova okolina mora biti sistematična, pregledna i predvidljiva no istovremeno njemu prilagodljiva s obzirom na to da jako teško mijenja i odustaje od svojih želja i planova. Proces opuštanja i „slijepog“ slikanja kod njega nije u potpunosti išao prema planiranomu – tijelo i ruke su mu bile samo djelomično opušteno i fleksibilne i nije si dozvoljavao veliku, nekontroliranu slobodu pokreta. Tijekom lagane glazbe koristio je crvenu pastelnu a tijekom vesele i brze smeđu – boje koje u dječjem crtežu simboliziraju potiskivanje emocija i opterećenost pretjeranih higijenskim zahtjevima koji mu se nameću. Slika mu je statična i kontrolirana a gotovo potpuni nedostatak ikakvog zbivanja na papiru tijekom opuštajuće glazbe preslika je njegove nemogućnosti da se prepusti i opusti svoj obrambeni mehanizam i prijeđe u psiho-fizički nepoznatu okolinu.

Slika 6 Ples pisanja --djevojčica T. (5 god)

T. je svoju sliku isprva stvarala otvorenih očiju (elementi u prvom redu) a potom se opustila i većinu vremena slikala zatvorenih očiju. Naslikala je „more, more i sunce. More svira. Uzbuđena sam!“ Elementi na njezinoj slici imaju simetričnu i urednu raspodjelu, ne nazire se nesigurnost, strah ili nelagoda; izbor boja i raspored elemenata je umirujući, topao i pozitivan. Sunce je jedan od najvažnijih simbola u art terapiji. Premda se niti jedna slika, crtež ili simbol ne mogu definirati izvan konteksta odnosno mogu imati više značenja, u kontekstu ove aktivnosti i ovog crteža gotovo sigurno možemo ustvrditi da je sunce simbol nečega što dijete doživljava, proživljava ili se prisjeća kao izvora ugone. Može označavati i autoritet. Cvijeće širokih, otvorenih latica upućuje na društven i prijateljski karakter a srce na emocionalno toplu i nostalgичnu ličnost. Cijela slika ukazuje na to da je dijete koje ju je naslikalo emocionalno stabilno i zrelo, odrasta u sigurnoj i toploj okolini i osjeća ravnotežu i granice u svom životu.

Slika 7 Ples slikanja - djevojčica E. (5 god)

Opis slike je „More kod bake“. Slika se pretežno nalazi na lijevoj strani papira i na dnu papira. Neki analitičari smatraju da ova pozicija crteža označava područje prošlosti i nostalgije. Djevojčica je slikala otvorenih očiju no opuštenog stava tijela. Izbor boja je topao i jasno pokazuje prijelaz iz nježnijeg i sporijeg u veseliji i brži ugođaj. Pokreti i jasnoća linija otkrivaju dijete koje se osjeća sigurno i ima samopouzdanja u svoje vještine i sposobnosti.

S obzirom na specifičnost konteksta ove aktivnosti, prvenstveno činjenicu da se djeca trebaju osjećati dovoljno sigurnima i opuštenima kako bi se prepustila glazbi i intuiciji, a što kod određenog dijela djece u redovitom vrtićkom programu nije slučaj, redovitim ponavljanjem aktivnosti uz možebitne modifikacije prema interesu djece s vremenom se kod djece može razviti navika opuštanja uz glazbu, jačati sposobnost prenošenja emocija na papir i nesvjesno otpuštanje napetost ili prepuštanja intuiciji i u situacijama u kojima se koristi ili samo likovni medij ili samo glazba. Poželjno je da djeca imaju iskustvo opažanja i prepoznavanja zvukova u prirodi, šetnji, vrtiću i na dvorištu te da im se nakon toga ponude aktivnosti osluškivanja specifičnih, odabranih zvukova i usmjerava na što se trebaju koncentrirati pa tek nakon tog procesa senzibilizacije na zvukove krene s njima u aktivnosti plesa pisanja, relaksacije uz glazbu i oponašanja i proživljavanja glazbe tijelom. Odgajatelj može ove situacije iskoristiti kako bi usmjerio djetetovu koncentraciju na osluškivanje svoje unutrašnjosti, razumijevanje i procesuiranje proživljenoga i jačao mu samopouzdanje i sliku o sebi te jačao međusobne odnose djece u skupini.

6.2.2. Ples pisanja – tempera

Mentorica Marijanka ponudila je šestogodišnjacima koji nisu imali prethodno iskustvo plesa pisanja temperu i energičnu skladbu Gerogea Bizeta „Arija toreadora“ iz opere „Carmen“ kao podlogu i vodilju aktivnosti.

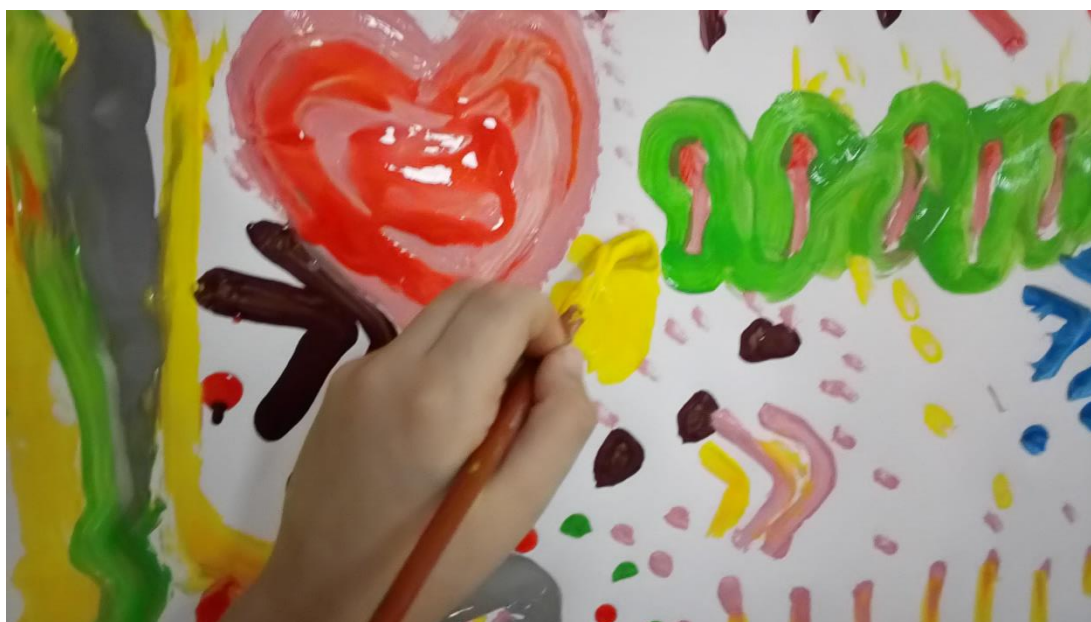
Slika 8 Ples pisanja - "Arija toreadora"

Slika 9 Ples pisanja - "Arija toreadora"

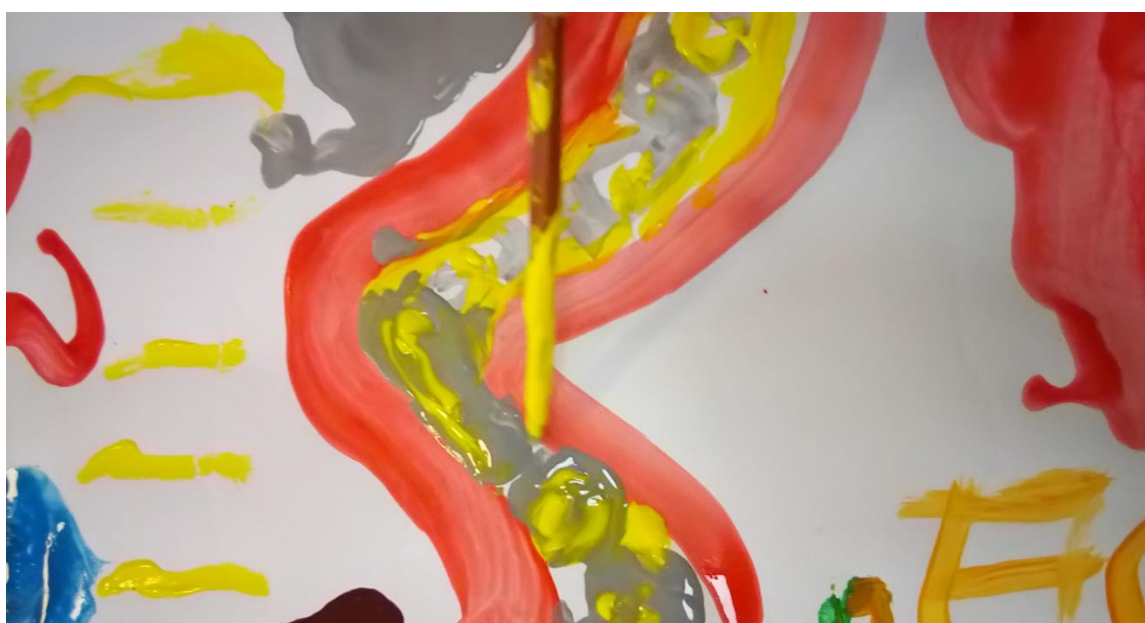
Slika 10 Ples pisanja - "Arija toreadora" - detalji

Slika 11 Ples pisanja - "Arija toreadora" - detalji

Slika 12 Ples pisanja - "Arija toreadora" - detalji

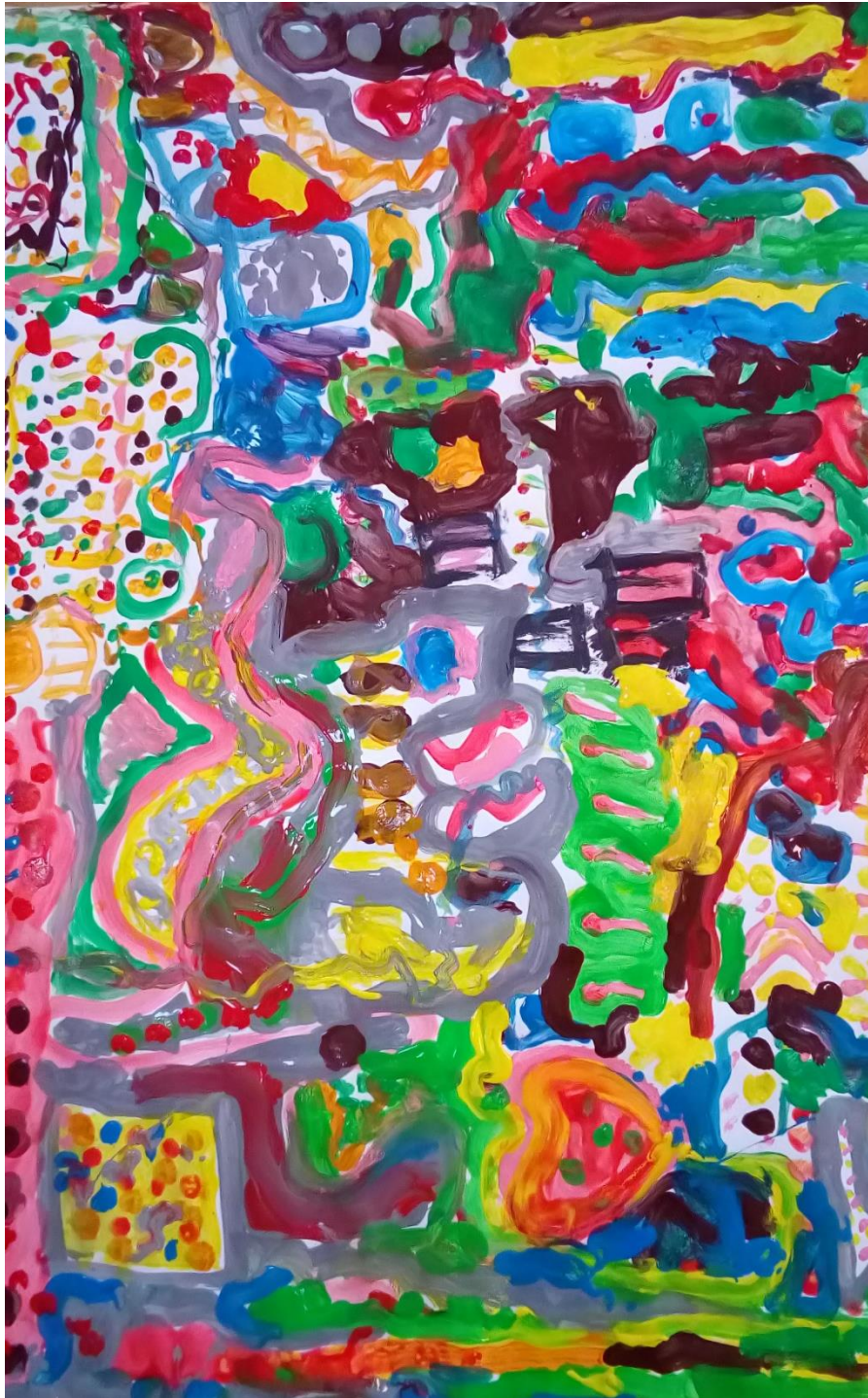
Slika 13 Ples pisanja - "Arija toreadora" -detalj

Slika 15 Ples pisanja - "Arija toreadora" - detalji

Slika 14 Ples pisanja - "Arija toreadora" - detalji

Slika 16 Ples pisanja - "Arija toreadora" - tempera, grupni rad

Ugođaj i tempo skladbe izraženih instrumentala i vokala djecu je uključio u aktivnost vrlo brzo. Boje koje su birali pretežno su intenzivne, dinamične, izražajne i snažne baš poput skladbe. Djeca su istraživala pokrete i boje i nesvjesno se usklađivala s glazbom, što je bio jedan od ciljeva aktivnosti. Premda je djeci ovo bio prvi susret s plesom pisanja, posjeduju iskustvo slušanja glazbe i prepoznavanja zvukova i slobodnog kretanja uz glazbu.

6.3. Slikanje emocija

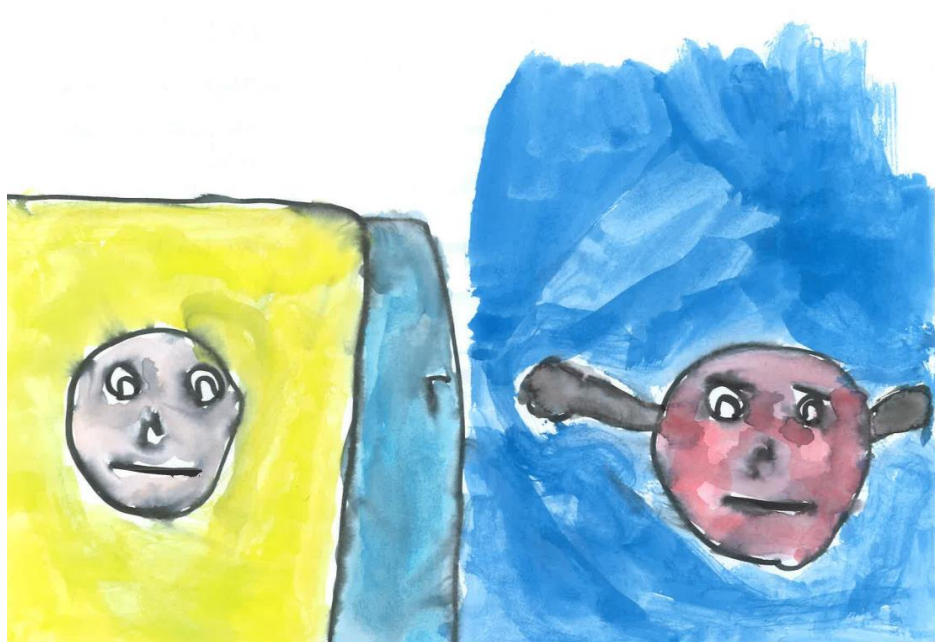
Crtež ljudske figure jedan je od najvažnijih crteža koje dijete može nacrtati jer je iz crteža moguće procijeniti kognitivne funkcije, razinu intelektualnog i psihoemocionalnog razvoja, doživljaj slike tijela i interpersonalnih relacija i, u dijagnostičko-terapeutskom pristupu, stupanj neuromotorne i perceptivne organizacije. On je također projekcija socijalnih relacija i nekih konfliktnih ili potisnutih sadržaja i doživljaja sebe ili neke druge dominantne osobe u svijesti pojedinca (Papandreou, 2012).

Djeca iz odgojne skupine „Jaglaci“ imaju mnogo iskustva s raznovrsnim likovnim tehnikama i medijima. U njihovoj se skupini od jaslica provode aktivnosti iz glazbeno-umjetničkog područja i potiče promišljanje o svojoj okolini i uočavanje detalja, korelacija i odnosa u prostoru i među likovima. Vokabular djece je bogat i većina djece pokazuje sposobnost izražavanja svojih misli i osjećaja. U suradnji s odgajateljicom Martinom, s djecom se kroz jutro razgovaralo o emocijama, koje sve postoje, kako ih možemo prepoznati i kako ih osjećamo u sebi. Potom su im ponuđene vodene bojice i kistovi na stolu te slobodan pristup svim likovnim materijalima u likovnom centru.

Slika 17 Emocije - ljutnja. Dječak I.K. (5,9 god)

Dječak I. K.(5,9) slikao je sebe kada je ljut. Slika je vrlo ekspresivna. Boja koja dominira jest crvena, koja je boja strasti i bola. Nedostatak tijela odnosno naglasak na glavi ukazuje da intenzitet osjećaja koje je percipirao u glavi, što naglašava i para koja izlazi na uši te obrve koje su također vrlo ekspresivne i nedvojbeno ukazuju na emociju ljutnje.

Slika 18 Emocije – Ravnodušnost i ljutnja. Djevojčica L.P. (6 god)

Djevojčica L.P. je vrlo ekspresivno oslikala ljutnju kada ju brat ne pusti kod sebe u sobu te njegovu ravnodušnost spram nje. Kao što je već navedeno, žuta je boja ljubomore a plava izraz dječje želje za druženjem a djevojčica je nesvjesno tim bojama pokazala okolini koji osjećaj, osim ljutnje koju je znala imenovati, je osjećala u ovoj konkretnoj situaciji. Premda ju bra tne pušta u sobu, na slici su vrata bratove sobe ipak otvorena što simbolizira šansu za komunikaciju.

Slika 19 Emocije - uzbuđenje. Djevojčica P.B. (5,10 god)

Djevojčica P.B. izjavila je kako je naslikala uzbuđenje izletom naredni dan – uzbuđena je bila i zato što nije znala kamo idu. Na slici su ona, mama i brat a osjećaj je opisala na sljedeći način: „Uzbuđenost je kao neki vatromet.“ Puno boja označava nadu, kompozicija oslikava puno pokreta i veliku dinamiku trenutka.

Slika 20 Emocije - sreća. Djevojčica N.V. (6god)

Proslava rođendana koja djevojčicu čini sretnom nacrtano je tako da ukazuje na to da je osoba N. smireno biće koje se osjeća ravnopravno drugima, što se može zaključiti prema odnosu veličina likova. Kruna i oči koje je nacrtala slavljenici, drugoj djevojčici, atributi su zadovoljstva i sreće i ukazuju na važnost koju je dala djevojčici.

6.4. Dječja prava

Grupa djece koja su išla na program prevencije nasilja također su izrazila svoje strahove i doživljaje kroz likovnost i osvještavala svoja prava i načine zaštite tih prava.

Slika 21 Dječja prava - Pravo da budem jaka i slobodna. Djevojčica M.

Ova slika specifična je po tomu što se nalazi u 2 segmenta. Prvi je segment dio slike na kojem je djevojčica na vrhu tobogana i sretna je a drugi segment je dio slike na kojem je djevojčica tužna jer joj prijatelj ne želi biti prijatelj i ruga joj se. Razgovor o slici je završila s rečenicom: „Sad znam da sam mogla tražiti pomoć od prijatelja i odraslih!“ . Verbalizacija negativne situacije te razgovor o mogućem rješavanju problem i crtanju tog straha, te situacije, osim što je djetetu pomoglo osvijestiti načine rješavanja problema isto tako mu je omogućilo spoznavanje međuljudskih odnosa u dijelu u kojem dijete toga nije bilo svjesno.

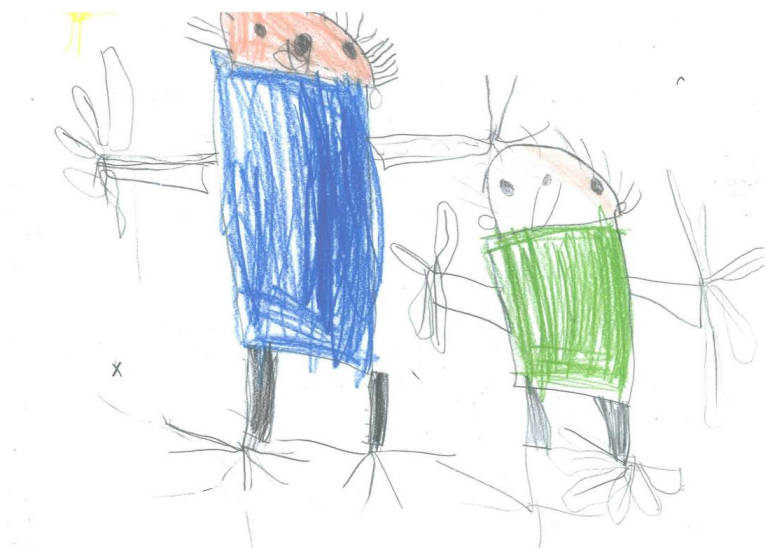
Slika 22 Dječja prava - Pravo da se osjećam siguran i jak i slobodan.

Ovaj crtež dječaka kojemu je veći, stariji dječak oteo bombon ima nekoliko zanimljivih detalja. Jedan od njih su cipele, koje su na oba dječaka velike i teške, poput utega koji ih sprječavaju da se približe jedan drugomu, odnosno onemogućavaju da dječaci pobjegnu. U šaci velikog dječaka nalazi se simbol koji ukazuje na učvršćenje, snagu udarca dječaka, dok pak drugi dječak, osoba koja je nacrtala crtež, nema ništa u ruci i ne može se obraniti. Znak „smajlića“ na njegovoj majci pokazuje da je riječ o osobi toplu srca dok pak veći dječak ima znak zvijezde – potencijalna opasnost, i pobojan je tamnim, mračnim, dominantnim bojama, što je slika nesrazmjera snaga autora crteža i velikog dječaka.

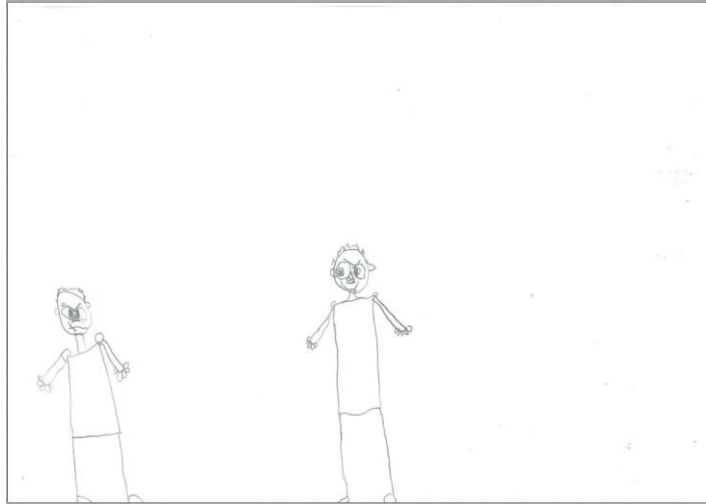
Slika 23 Dječja prava - Pravo na sigurnost i odmor

Slika sobe u kojoj je djevojčica spavala a brat ju je tukao te je pozvala mamu i tatu da joj pomognu ima dva kontrasta, figurativna i emotivna. Žuta soba i svjetlost simboliziraju mir a potezi plave bojice ukazuju na nemir u sobi u kojoj djeca spavaju odnosno prikaz su straha i nelagode koje je djevojčica osjećala u toj situaciji. Gore na crtežu nacrtani su ljudi u svojim kućama koji svi imaju krov nad glavom - sigurnost i travu kao uzemljenje.

Slika 24 Dječja prava - Pravo na sigurnost

Ovaj dječak podijelio je situaciju koja se dogodila prilikom posjeta Švicarskoj, kada se izgubio od mame i tate u dućanu među puno ljudi. Crtež obiluje pokretima u svim smjerovima – noge, ruke pa čak i kosa su u pokretu odnosno simboliziraju njegovu svijest da su ga svi tražili svugdje kada se izgubio.

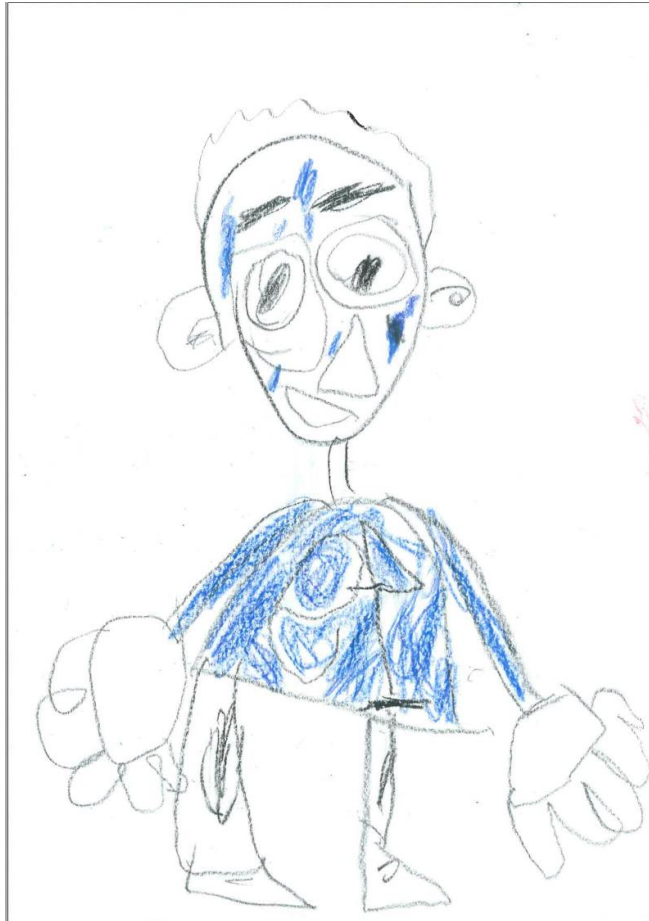

Slika 25 Dječja prava - Pravo na sigurnost

Razgovorom i verbalizacijom a potom i crtanjem rješenja problematične situacije u kojoj se dječak našao došlo je do spoznaje snage vlastita tijela da se obrani od nepoželjnih situacija. „Neznanac mi je rekao ružnu riječ a ja se ljutim na njega. Vidi mi usta – vičem na njega!“

6.5. Slika o sebi, odnosi u obitelji i djetetovo mjesto u obitelji

Poticanje djece na crtanje svoje obitelji, sebe u igri kod kuće, svoje kuće... može dati uvid u postojanje ili nepostojanje strukturiranosti, potpore, topline ili kaotičnih i disfunkcionalnih odnosa. Odgajatelju u radu to mogu biti smjernice za lakše detektiranje i deduciranje potencijalnih uzroka nepoželjnih ponašanja u vrtiću i područja na kojima je djeci potrebna dodatna sigurnost i potpora tijekom boravka u vrtiću.

Slika 26 Slika o sebi. F. (6,5god)

Dječak F. vrlo je marljiv, pedantan i odgovoran dječak. Na razgovor i poticaj da nacрта sebe (bez ikakvih daljnjih uputa ili smjernica) nacrtao se kada mu je vruće i kada se znoji cijeli. Crtež je popratio izjavom: „Osjećam nelagodu. Ne znam kako bih opisao kako se trenutno osjećaj. Budem napravio nekada (crtež) kada budem znao kako se osjećam.“ Njegov pogled prema nama, gledatelju, daje do znanja da je on promatrač. Tijelo je uzemljeno, glava i šake su velike i snažne, što simbolizira njegovo JA – JASTVO – glavom može misliti a rukama raditi. Tijelo je u pokretu i sigurno je u svoje sposobnosti.

Slika 27 Slika o sebi. K. (4,5god)

Crtež djevojčice K nepovezan je, nema priču niti kontinuitet, simboli su razbacani a cvijeće je negdje uzemljeno a negdje ne. Pupak koji je naglašen označava materijalizaciju tijela a ruke i noge označavaju njezinu svijest da raste i razvija se. No unatoč tomu ovaj crtež govori da je dijete vjerojatno u kaosu i nesređeno.

Slika 28 Slika o sebi. P. (4,5god)

Na crtežu dječaka P. koji je crtao more uočavaju se prve naznake figura odnosno materijalizacije. P. se igra s papirom i istražuje a mnogobrojnost oblika i linija ukazuju na mnogobrojnost događanja u obitelji i njegovu želju da sve izrazi. Emocionalni aspekt crteža ukazuje na stabilnost – pokreti su jednaki, nema deranja papira, šaranja niti dominacije tamnih boja, crtež je smirujuć i harmoničan.

7. Zaključak

Premda kod nas neistraženo područje, art terapija bogata je mogućnostima a njima je granica jedino kompetencija odgajatelja koji ju provodi. Prateći dijete kroz pokret, boju, priču i emociju odgajatelj može saznati mnogo i kreirati prostor za dječji razvoj i zadovoljavanje njihovih potreba. Premda odgajatelj nije terapeut niti psiholog, njegova je uloga svejedno ključna – on je prvi koji može (i treba) uočiti postojanje potencijalnih problema i poteškoća te planirati poticaje i aktivnosti kojima bi djetetu pružio olakšanje i slobodu da izrazi sebe i svoje JA. Art terapija u svojoj srži bazira se na izražavanju i tumačenju nesvjesnog i potisnutog, ona je katalizator i pokretač promjene i alat komunikacije sa svijetom. U radu su se prikazale samo neke od velikog broja tehnika kojima se može poslužiti odgajatelj no sve te tehnike za zajedničko imaju slobodu izbora materijala i načina izražavanja, nepostojanje očekivanja i pogrešnog ili pravilnog ishoda i poticajno djelovanje na unutarnji svijet djeteta. Kada je o likovnom izražavanju riječ, odgajatelj mora nositi odgovornost osiguravanja prostora za izražavanje odnosno omogućavanje raznovrsnog materijala svakodnevno, senzibiliziranje djece na različita taktilna, olfaktorna i auditivna iskustva i vođenje djeteta kroz emocionalni razvoj. Pri likovnim izražavanju i analizi rada važnu ulogu imaju boje, potezi olovkom, kistom ili drugim medijem na površinu, pozicioniranost, veličina i odnosi likova na papiru, pritisak olovke na papir, smirenost ili agresivnost pri crtanju, iskorištenost papira i komunikacija djeteta prije, tijekom i nakon aktivnosti. Različita djeca će, naravno, različito reagirati no svako dijete priča svoju priču – na nama je da ju pročitamo s razumijevanjem.

Literatura

1. Balić Šimrak, A. (2010/2011). Predškolsko dijete i likovna umjetnost. *Dijete, vrtić, obitelj*, br. 62-63, str. 1-8
2. Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti, *Dijete, vrtić, obitelj*, br. 68, str. 3-5
3. Burić, K., Nikolić, B., Prstačić, M. (2013). Analiza povezanosti glazbenih improvizacija i likovnog izražavanja u djeteta. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, (49)1, 1-11
4. Gaser, C. i Schlaug, G. (2013). Brain Structures Differ between Musicians and Non-Musicians. *Journal of Neuroscience*. 23 (27), 9240-9245
5. Ivanović, N., Barun, I., Jovanović, N. (2014). Art terapija –teorijske postavke, razvoj i klinička primjena. *Soc.psihijat.* 42(3), 190-198
6. J. Pope, D., Butler, H. i Qualter, P. (2012). Emotional Understanding and Color-Emotion Associations in Children Aged 7-8 Years. *Child Development Research*. Vol. 2012, Article ID 975670 - Jezični razvoj i likovnost djece
7. Kondić, Lj. i Dulčić, A. (2009). *Crtež i slika u dijagnostici i terapiji*. Zagreb. Alinea.
8. Mataja, V. (2015). *Emocije u dječjem likovnom izražavanju*. Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
9. Martin, N. (2009). *Art as an Early Intervention Tool for Children With Autism*. London i Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
10. Novaković, S. (2015): Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Preschool Age Children. *Croatian Journal of Education*. 17(1), 153-163.
11. Oussoren, R.A. (2005). *Ples pisanja za najmlađe. Program predvježbi za djecu u dobi od 3 do 5 godina*. Buševac. Ostvarenje.
12. Papandreou, M. (2012). Communicating and Thinking Through Drawing Activity in Early Childhood. *Journal of Research in Childhood Education*. 28(1)
13. Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost – multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb. Verbum
14. Waller, D. (2006). Art Therapy for Children: How it Leads to Change. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. 11(2), 271-282.

Izjava o samostalnoj izradi rada (potpisana)

IZJAVA

kojom ja, Iris Trtanj, matični broj studenta: 35-2016-74, izjavljujem da sam ovaj rad samostalno napisala uz korištenje stručne literature.

U Zagrebu, listopad 2018

IRIS TRTANJ